

ชะเชิงเทรา: เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจ แห่งลุ่มน้ำบางปะกง (พ.ศ. 2398-2554)

Chachoengsao: The Economic Importance of the Bang Pakong River Basin (1855-2011)

อิงตะวัน แพลุกอินทร์ (Ingtawan Phaeluk-in)¹

ภารดี มหาขันธ์ (Paradee Mahakhan)²

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ชะเชิงเทรา มีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจและพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองนี้ ตลอดจนผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชะเชิงเทรามีพัฒนาการ ประกอบด้วย 1) ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองในลุ่มน้ำบางปะกงก่อเกิดทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ 2) นโยบายของรัฐ 3) ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพที่ส่งผลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจทั้งด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและบริการ ทำให้มีผลผลิตทางเกษตรกรรม และอุตสาหกรรมที่หลากหลาย มีการค้าและบริการที่เจริญรุ่งเรืองก่อให้เกิดผลกระทบทั้งเชิงบวกคือ เกิดการลงทุนทางเศรษฐกิจ การผลิตเพื่อการค้า การจ้างงาน การรับวิทยาการต่างชาติ การขยายตัวของชุมชน เป็นแหล่งรายได้ของรัฐ และการพัฒนาสู่การเป็นเมืองรองของกรุงเทพฯ ส่วนผลกระทบเชิงลบคือ ทรัพยากรธรรมชาติ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง ชะเชิงเทรา: เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง (พ.ศ. 2398-2554)

¹ นิสิตบัณฑิตศึกษา หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

² สาขาวิชาไทยศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ถูกทำลาย ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาแรงงานต่างด้าว ความเสื่อมของอุตสาหกรรมในครัวเรือน วิถีชีวิตชาวเมืองเปลี่ยนแปลง แต่ได้พยายามแก้ปัญหา โดยนำแนวพระราชดำริปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้จนเกิดการพัฒนาย่างยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: ฉะเชิงเทรา, เมืองสำคัญ, เศรษฐกิจ, ลุ่มน้ำ, บางปะกง

Abstract

The purposes of this research are to study important factors supporting Chachoengsao leap development from level-4 city to a major economic city and to study economic development process as well as the impact from economic development in Chachoengsao by using qualitative research.

Based on the research findings, there are 3 important factors which encourage Chachoengsao to develop: (1) geographical factor, (2) the policy of the governor and (3) ethnical diversity, culture, and wisdom in living and working. These factors affect economic development process in terms of agriculture, industry, commerce, and service. More importantly, Chachoengsao has potential and clear direction of economic development in a gradual and natural way. From academic perspective, it is a leap development, which has positive effects including economical investment, commercial production, employment, knowledge acquisition from other countries, community setup, city expansion, state revenue source, and the development into level-2 city. On the other hand, there are some negative effects such as natural resource being destroyed, environmental problem, alien labor problem, household industry deterioration, and changes in lifestyle. However, applying H.M. King Bhumibol Adulyadej's Philosophy of Sufficiency, people in Chachoengsao live in an economically friendly way to conserve the environment and sustainably develop the economy.

Keywords: Chachoengsao, Major City, Economic, Basin, Bang Pakong

บทนำ

ฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกของไทย มีแม่น้ำบางปะกงเป็นลำน้ำสายหลัก ภูมินามและความหมายของ “ฉะเชิงเทรา” มีที่มาจากแม่น้ำสายนี้ ตามภาษาเขมรว่า “ฉตั้งเทรา” แปลว่า คลองลึกหรือคลองใหญ่ ครั้นเรียกกันไปนาน ๆ จึงเพี้ยนกลายเป็น “ฉะเชิงเทรา” (กิจจา วัฒนสินธุ์, 2521, หน้า 9)

ปัจจุบันมีการแบ่งเขตการปกครองเป็น 11 อำเภอ คือ อำเภอเมือง บางคล้า แกลง ยาว พนมสารคาม ท่าตะเกียบ บ้านโพธิ์ บางปะกง บางน้ำเปรี้ยว สนามชัยเขตราชสาส์น และอำเภอคลองเขื่อน

การที่แม่น้ำบางปะกงไหลผ่านกลางเมืองฉะเชิงเทราแล้วไหลออกสู่ทะเล ส่งผลให้ที่ตั้งของเมืองนี้อยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ หรือที่เรียกว่าดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ การประมง ทั้งประมงน้ำเค็ม ประมงน้ำกร่อยและประมงน้ำจืด สภาพที่ตั้งของเมืองมีพื้นที่ติดต่อกับเมืองปราจีนบุรี นครนายก สระแก้ว ชลบุรี จันทบุรี ปทุมธานี สมุทรปราการ กรุงเทพฯ และอ่าวไทย ซึ่งมีถนนหลายสายเชื่อมโยงไปยังภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก ภาคใต้ และภาคตะวันออก เชื่อมโยงไปยังชายแดนกัมพูชา และมีพื้นที่บางส่วนอยู่ติดอ่าวไทย โดยมีแม่น้ำบางปะกงเป็นเส้นทางเข้าออกสำคัญในการคมนาคมและขนส่งสินค้าไปยังเมืองหลวงและออกสู่ทะเล จึงทำให้เกิดชุมชนต่าง ๆ ตามเส้นทางเหล่านี้ ส่งผลให้ฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีราษฎรหลากหลายชาติพันธุ์ ซึ่งแต่ละชาติพันธุ์มีความเชื่อและการนับถือศาสนาทั้งที่เหมือนกันและต่างกัน ส่งผลให้เมืองนี้มีวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายหลอมรวมกัน อีกทั้งยังมีความถนัด ความสามารถ ประสบการณ์ และภูมิปัญญาที่แตกต่างกัน ทำให้ชาวบ้านมีวิถีการทำมาหากินในหลากหลายอาชีพ ทั้งยังเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ จึงเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีความสำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคม โดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ พบว่า เมืองนี้เกิดการผลิตเพื่อการค้าก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริง (พ.ศ. 2398) ผลผลิตมีทั้งน้ำตาลทรายที่ส่งเป็นสินค้าออกต่างประเทศ และข้าวที่เป็นสินค้าต้องห้ามแต่มีการลักลอบขายออกต่างประเทศ (หอสมุดแห่งชาติ, จ.ศ.1217, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, เลขที่ 69)

ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงแล้ว เมืองนี้มีการขยายพื้นที่ทำนาปลูกข้าวเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก เนื่องจากข้าวเป็นสินค้าที่ต่างประเทศมีความต้องการสูงและไม่ใช้สินค้าต้องห้ามอีกต่อไป จึงมีการตั้งด่านเก็บภาษีข้าวที่ปากแม่น้ำบางปะกงเป็นแห่งแรกและแห่งเดียวของประเทศในขณะนั้น ฉะเชิงเทรายังคงเป็นเมืองที่มีผลผลิตทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลักเรื่อยมา จนกระทั่ง พ.ศ. 2524 พื้นที่เมืองนี้ถูกกำหนดให้มีการพัฒนาเพื่อเป็นฐานเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมแห่งใหม่ของประเทศในโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) ทั้งยังเป็นเมืองที่อยู่ในแผนปฏิบัติการหลาย ๆ โครงการของรัฐ ผนวกกับการที่รัฐบาลได้ออกนโยบายการส่งเสริมการลงทุน (BOI) เพื่อสร้างแรงจูงใจในพื้นที่เขตส่งเสริมการลงทุน เช่น ให้สิทธิและประโยชน์ด้านภาษีอากร (จังหวัดฉะเชิงเทรา, 2539, หน้า 159) ทำให้พื้นที่อุตสาหกรรมใหม่ของฉะเชิงเทราสามารถ “จูงใจ” นักลงทุนทั้งในและต่างประเทศเข้ามาสร้างโรงงานเป็นจำนวนมาก จนทำให้พื้นที่ของเมืองกลายเป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมหลักของประเทศ ส่งผลให้ฉะเชิงเทรากลายเป็นเมืองแห่งการผลิต เมืองท่า เมืองการค้า พร้อม ๆ กับปัญหาที่เกิดขึ้นตามมา เช่น ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย มลพิษสิ่งแวดล้อม แรงงานต่างด้าว เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาเรื่อง ฉะเชิงเทรา: เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง (พ.ศ. 2398-2554) เพราะตระหนักถึงความสำคัญในบทบาทของเมืองนี้ซึ่งตั้งอยู่ในเส้นทางการค้า เส้นทางลำเลียงส่วย การเป็นเมืองท่า เมืองศูนย์กลางการค้าในระบบส่งผ่าน เมืองที่อยู่ในแผนและโครงการพัฒนาของรัฐมาทุกยุคทุกสมัย หากทำการศึกษาวิจัยจะทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่ของวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และเห็นภาพความเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกงของฉะเชิงเทราได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทรามีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง
2. ศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา

3. วิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจของฉะเชิงเทรา จนกลายเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตครอบคลุมทั้งหมด 3 ด้าน คือ

1. ด้านวิชาการ

1.1 ศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทราที่มีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง

1.2 ศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา

1.3 วิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา

2. ด้านพื้นที่ การวิจัยนี้ครอบคลุมพื้นที่ทั้ง 11 อำเภอของเมืองฉะเชิงเทรา

3. ด้านเวลา การวิจัยนี้เริ่มจากปี พ.ศ. 2398 จนถึงปี พ.ศ. 2554

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาวิจัยเรื่อง ฉะเชิงเทรา: เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง (พ.ศ. 2398-2554) ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎี

1.1 แนวความคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ได้ให้ความหมายของ “เศรษฐกิจ” ว่า งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภคใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน และความหมายของ “เศรษฐกิจพอเพียง” ว่า ปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 พระราชทานเป็นแนวทางการดำรงชีวิต และปฏิบัติตนของประชาชนตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง ไม่ประมาท ไม่โลภ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันในตัว ตลอดจนใช้ความรู้และ

คุณธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้รอดพ้นจากวิกฤติ มีความมั่นคงและยั่งยืนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554, หน้า 1148)

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์อันมีองค์ประกอบ 4 อย่างดำเนินไปด้วยดี คือ มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ และเทคโนโลยี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัยส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กัน และในระบบนี้มนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยตัวกระทำให้สำเร็จ เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556, หน้า 242-249)

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการผลิต

วิธีการผลิตในความเห็นของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ถือว่าหมู่บ้านเป็นหน่วยการผลิตพื้นฐานของวิธีการผลิตแบบเอเชียซึ่งมีลักษณะพิเศษคือ มีการถือกรรมสิทธิ์ร่วมกัน และมีการผลิตแบบยังชีพ ที่ประกอบด้วย เกษตรกรรมและหัตถกรรมอยู่ด้วยกัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2556, หน้า 36)

1.4 ทฤษฎีแหล่งที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม

ศิริพรรณ ทองเจิม ได้กล่าวถึง ทฤษฎีแหล่งที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมของ แอลเฟรด เวเบอร์ (Alfred Weber) ว่า การหาที่ตั้งอุตสาหกรรมที่มีต้นทุนต่ำสุดหรือการหาที่ตั้งที่มีความเหมาะสมนั้น เวเบอร์ได้มีการพิจารณา 3 ปัจจัย คือ 1) แหล่งวัตถุดิบ รวมทั้งเชื้อเพลิงต่าง ๆ กระจายตัวไม่เท่ากันและมีคุณสมบัติต่างกัน 2) ตลาดหรือแหล่งบริโภค มีกระจายอยู่หลายจุด 3) จุดกลางระหว่างแหล่งตลาดกับแหล่งบริโภค จะเป็นจุดที่ดีที่สุดเพราะเป็นที่ตั้งอุตสาหกรรม ซึ่งเสียค่าขนส่งต่ำสุด (ศิริพรรณ ทองเจิม, 2531, หน้า 11-13)

2. เอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิสังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่คาดว่าจะสามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ เช่น งานศึกษาของ อังคณา แสงสว่าง (2550) ได้วิจัยเรื่อง **บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัด**

ฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475, อิงตะวัน แผลกอินทร์ (2547) ได้วิจัยเรื่อง
เรื่อง: ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง, อิงตะวัน แผลกอินทร์
(2542) ได้วิจัยเรื่อง ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปี
รัตนโกสินทร์: กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน, ศรัญญา คันธาชีพ (2540)
ได้วิจัยเรื่อง พัฒนาการทางเศรษฐกิจลุ่มแม่น้ำบางปะกง พ.ศ. 2419-2475, วรณี
แผลกอินทร์ (2538) ได้วิจัยเรื่อง ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมือง
ฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง และสุดใจ พงศ์กล้า
(2528) ได้วิจัยเรื่อง มณฑลปราจีนบุรีสมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ. 2436-2458) จากการศึกษางานดังกล่าวข้างต้น
พบประเด็นสำคัญที่สามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลประกอบงานวิจัยได้ ดังนี้ 1) ชาวจีน
เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา 2) สภาพที่ตั้งทาง
ภูมิศาสตร์ของเมืองฉะเชิงเทรา ส่งผลให้เมืองนี้ มีสภาพเป็นเมืองเปิด เมืองท่า และ
เมืองหน้าด่าน 3) แม่น้ำบางปะกงมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา
ทั้งเป็นเส้นทางคมนาคม การค้า เศรษฐกิจ และวิถีการทำมาหากิน
4) ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของชาวเมืองฉะเชิงเทรา แสดงให้เห็นว่าเมืองนี้
มีแรงงานเฉพาะทาง ความหลากหลายทางอาชีพ สินค้า และบริการ 5) เมือง
ฉะเชิงเทรามีการผลิตเพื่อการค้า โดยเฉพาะอ้อย และข้าวมาตั้งแต่ก่อนการทำ
สนธิสัญญาบาวริง 6) เมืองฉะเชิงเทราเป็นศูนย์กลางของมณฑลปราจีนบุรี
ด้วยเหตุผลด้านเศรษฐกิจ

ประเด็นที่ยังไม่ได้ทำการวิจัย คือ 1) ปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทรา
มีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจ 2) พัฒนาการ
ทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา 3) ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ
ของเมืองฉะเชิงเทรา

วิธีการวิจัย

ผู้วิจัยใช้กระบวนการศึกษา โดยการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล
และสังเคราะห์ข้อมูล

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยทำการเก็บข้อมูลจากวิธีการ 3 รูปแบบ คือ การศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตจากการมีส่วนร่วมในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองฉะเชิงเทรา มีรายละเอียด ดังนี้

1.1 การศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยมุ่งรวบรวมข้อมูลทั้งจากเอกสารชั้นต้น เช่น จดหมายเหตุ โบราณคดี รายงานการปฏิบัติงานราชการ รายงานประจำปี เอกสารจากทางราชการ เป็นต้น และเอกสารชั้นรอง เช่น หนังสือ บทความทางวิชาการ วารสารทางวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เป็นต้น ซึ่งการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เอกสารนั้นจะใช้การวิเคราะห์เอกสารที่เรียกว่าการวิพากษ์เอกสาร ทั้งการวิพากษ์ภายนอกเป็นการตรวจสอบเอกสารว่าเป็นเอกสารของจริงหรือไม่ และการวิพากษ์ภายใน เป็นการตรวจสอบข้อมูลว่าเป็นจริงหรือเป็นเท็จ

1.2 การสัมภาษณ์แบบประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสัมภาษณ์ในที่นี้จะกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้อาวุโสและผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินในอาชีพต่าง ๆ ตลอดจนผู้ใช้ภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพจนประสบผลสำเร็จ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและการบริการ เช่น ผู้ประกอบกิจการโรงสีข้าว ชวนา ชาวสวนมะม่วง ชาวสวนมะพร้าว ผู้เลี้ยงปลากระพง พ่อค้าแม่ค้า เป็นต้น

1.3 การสังเกตจากการมีส่วนร่วมในชุมชน หมู่บ้านต่าง ๆ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตหรือเห็นเหตุการณ์และความเป็นไปต่าง ๆ ของชาวบ้านในชุมชน หมู่บ้าน จากการใช้ชีวิตอยู่ร่วมในชุมชน และการเก็บข้อมูลด้วยภาพถ่าย เป็นต้น

2. การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลและมีการตรวจสอบข้อมูลแล้ว จะนำข้อมูลที่ได้จากเอกสารชั้นต้น เอกสารชั้นรอง และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มาวิเคราะห์โดยการใช้ความหลักฐาน และการวิเคราะห์สาเหตุปรากฏการณ์ โดยการจัดระบบข้อมูลที่ผู้วิจัยได้แยกแยะและจัดหมวดหมู่ข้อมูล การวิเคราะห์ที่ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทราที่มีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจและพัฒนาการทางเศรษฐกิจ ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้น โดยเน้นที่การเปลี่ยนแปลงภายใต้กรอบของเวลา หรือที่เรียกว่า การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยอาจใช้แนวคิดอื่น ๆ มาประกอบด้วยขึ้นอยู่กับ

ข้อมูลที่ได้และความสัมพันธ์ทางเหตุผล ในการอธิบายซึ่งผลการวิเคราะห์ข้อมูล จะนำมาเขียนรายงานโดยการพรรณนาวิเคราะห์ ในลักษณะของงานวิจัยประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจท้องถิ่น

3. การควบคุมคุณภาพงานวิจัย เพื่อให้ข้อสรุปที่ได้จากการเก็บข้อมูล มีความเที่ยงตรง และมีความเชื่อถือได้ ของผลการวิจัย การตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ในงานวิจัยนี้ทำได้สองลักษณะ คือ การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสาร และการตรวจสอบ ข้อมูลภาคสนามกระทำได้โดยนักวิจัย ขณะที่สังเกตและสัมภาษณ์ พิจารณาว่า คำตอบที่ได้มานั้นสอดคล้องกับบริบทการทำมาหากิน การประกอบอาชีพของ ชาวบ้านในชุมชน หมู่บ้าน สอดคล้องกับข้อมูลเดิมที่มีอยู่ และสอดคล้องกับข้อสังเกต ของนักวิจัยหรือไม่ วิธีการทดสอบ คือ การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า มีวิธีการ ตรวจสอบ 4 วิธี คือการตรวจสอบสามเส้า 1) ด้านข้อมูล 2) ด้านผู้วิจัย 3) ด้านทฤษฎี 4) ด้านวิธีรวบรวมข้อมูล

ผลการวิจัย

ฉะเชิงเทราเป็นเมืองหนึ่งที่ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกของประเทศไทย จาก หลักฐานต่าง ๆ พบว่า ถูกตั้งขึ้นเป็นเมืองแล้วในสมัยอยุธยา กระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองนี้ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากมีอาณาเขตอยู่ติดกับกรุงเทพฯ จึงมีบทบาท เป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศตะวันออกของราชธานี การที่เมืองนี้ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำบางปะกง และมีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่านกลางเมือง ซึ่งเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยง ชีวิต เนื่องจากผู้คนในเมืองนี้มีวิถีการทำมาหากินที่ต้องพึ่งพิงแม่น้ำสายนี้มาตลอด ระยะเวลาอันยาวนาน ประกอบกับมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทรา มี พัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำ บางปะกง คือการที่เมืองนี้มีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetland) ขนาดใหญ่ มีลักษณะทางกายภาพของแผ่นดินที่หลากหลายทั้งที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่ราบชายฝั่งทะเล ที่ราบลูกฟูก ที่ดอนประกอบด้วยภูเขาเตี้ย ๆ หลายลูก และบริเวณ เทือกเขาปกคลุมด้วยป่าไม้ที่เต็มไปด้วยไม้มีค่าและสัตว์ป่าหายาก ทั้งยังเป็น แหล่งต้นน้ำลำธารของแม่น้ำบางปะกงแล้วไหลลงสู่เบื้องล่าง เพื่อหล่อเลี้ยงและให้ ความอุดมสมบูรณ์กับผืนดินก่อนไหลลงสู่ทะเลอ่าวไทย (จังหวัดฉะเชิงเทรา, 2539,

หน้า 21) ก่อเกิดเป็นป่าชายเลน ประกอบกับมีสภาพภูมิอากาศแบบมรสุม เขตเมืองร้อนและน้ำทะเลมีอิทธิพลต่อการขึ้นลงของน้ำในแม่น้ำ สภาพธรรมชาติ เช่นนี้ทำให้ฉะเชิงเทราเป็นเมือง 3 น้ำ (น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม) ก่อเกิดความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

ด้วยเหตุนี้ฉะเชิงเทราจึงเป็นเมืองที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์จึงพากันอพยพเข้ามาตั้งหลักปักฐานทำมาหากินทั้งชาติพันธุ์มลายู จากอินเดีย ปากีสถาน (ปาตาน) เขมร ลาว (ลาวเวียง ลาวพวน ลาวเมืองพลาน) ของตองลู (ไทใหญ่) มอญ ตะวันตก (ฝรั่ง) จีน และอื่น ๆ ซึ่งต่างยังคงรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี เอกลักษณ์ และอัตลักษณ์ตามความเชื่อของตนเอาไว้เป็นอย่างดี ส่งผลให้เมืองนี้มีภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) แบบเมืองลุ่มน้ำที่ผสมผสานกัน อาจกล่าวได้ว่า ฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีลักษณะเป็นสากล เพราะมีราษฎรหลากหลายชาติพันธุ์ หลากหลายภูมิรัฐ ภูมิปัญญา จึงเป็นเมืองที่พร้อมไปด้วย “ทรัพยากรบุคคล” ที่จะช่วยผลักดันให้บ้านเมืองและประเทศชาติเจริญก้าวหน้าต่อไป

ลุ่มน้ำบางปะกงเป็นที่ราบเชื่อมโยงเข้าไปยังที่ราบในดินแดนกัมพูชา เรียกว่า ฉนวนไทย (Thai Corridor) ส่งผลให้ฉะเชิงเทรากลายเป็นเมืองศูนย์กลางการคมนาคม ติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ตอนในของลุ่มน้ำบางปะกง ต่อเนื่องไปถึงประเทศกัมพูชา ลาว และเวียดนาม การมีพื้นที่บางส่วนอยู่ติดอ่าวไทยและมีทางออกทะเล ทำให้สามารถติดต่อกับต่างประเทศได้ และการมีพื้นที่บางส่วนของเมืองอยู่ลึกเข้ามาใน กันอ่าวไทย จึงเป็นจุดกำบังลมซึ่งเหมาะสำหรับเป็นที่พักรอลมมรสุม เรือจาก ต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาค้าขายก็ต้องเข้ามาจอดพักและขนถ่ายสินค้า ฉะเชิงเทรา จึงกลายเป็นเมืองท่าเมืองศูนย์กลางการค้า (entrepot) เมืองนี้จึงเปรียบเสมือน พ้อค้าคนกลางที่ใช้ระบบส่งผ่าน (Transit System) สินค้าจากภูมิภาคหนึ่งไปยัง อีกภูมิภาคหนึ่ง การเดินทางเข้ามาของบรรดาพ่อค้าจากดินแดนตอนใน และพ่อค้า เรือสำเภามาจากต่างประเทศ ล้วนสะท้อนให้เห็นบทบาทของเมืองฉะเชิงเทราที่เป็น แหล่งกระจายสินค้าจากภายในออกสู่ภูมิภาคภายนอก และความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าของเมืองนี้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ฉะเชิงเทราจะเป็นเมืองท่า ขนาดเล็กแต่ก็มีความสำคัญกับนานาชาติ กระทั่งปัจจุบันกำลังมีการก่อสร้างท่าเรือ ขนาดใหญ่ขึ้นที่อำเภอบ้านโพธิ์

เมื่อรัฐมีนโยบายสร้างเส้นทางรถไฟสายตะวันออกจากหัวลำโพง (กรุงเทพฯ) มาถึงฉะเชิงเทราทำให้ศักยภาพในการคมนาคมขนส่งสูงขึ้น มีการขนส่งสินค้าเข้ากรุงเทพฯ ได้เป็นจำนวนมาก เป็นผลให้เกิดการเพิ่มผลผลิตสินค้าเกษตรกรรม เศรษฐกิจจึงขยายตัวอย่างรวดเร็ว ต่อมาเส้นทางรถไฟสายนี้ได้รับการพัฒนาเป็นรถไฟรางคู่เส้นทางหัวหมาก-ฉะเชิงเทรา-ศรีราชา ตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพด้านการขนส่ง และล่าสุดคือ นโยบายพัฒนาเส้นทางรถไฟสายแก่งคอย-คลอง 19 หากเส้นทางสายนี้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วเปิดใช้งาน จะส่งผลให้อำเภอบางน้ำเปรี้ยวกลายเป็นย่านอุตสาหกรรม ตลอดจนการสร้างถนนในหลายเส้นทางทั้งยังเชื่อมโยงต่อไปยังภาคตะวันตก ภาคใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉิงเหนือ (อีสาน) และประเทศเพื่อนบ้านได้ ความสำคัญในเรื่องดังกล่าวยังคงอยู่และทวีความสำคัญมากขึ้นโดยเฉพาะในแง่เศรษฐกิจ เพราะศักยภาพที่ตั้งของเมืองนี้อยู่ในเส้นทางการค้าที่สำคัญ (Trading Network) เป็นเสมือนสะพานเชื่อมที่ทำให้กลายเป็นเมืองที่มีจุดแข็งในการเข้าสู่อาเซียน คือเป็นเมืองที่อยู่ในเส้นทางเซาท์เทิร์นอีโคโนมิกคอริดอร์ (Southern Economic Corridor) หรือเส้นระเบียงเศรษฐกิจใต้ที่เชื่อมทะเลอันดามันกับทะเลจีนใต้เข้าด้วยกัน (เศรษฐกิจตัวนี้ นาม, 2556, หน้า 5)

ด้วยเหตุนี้ เมืองฉะเชิงเทราจึงเป็นประตูเศรษฐกิจในการขนส่งผลผลิตทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมจากพื้นที่ตอนใน ไปยังนิคมอุตสาหกรรมในบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก และขนถ่ายสินค้าที่ผลิตได้ส่งออกไปสู่ท่าเรือพาณิชย์แหลมฉบังและมาบตาพุด เพื่อทำการค้ากับนานาชาติการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วเช่นนี้ รวมทั้งการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคอื่น ๆ ปัจจุบันต่าง ๆ ดังที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ ล้วนเป็นตัวเร่ง (catalyst of change) และเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราในช่วง พ.ศ. 2325-2398 ก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริงเป็นเศรษฐกิจที่กำกั่งกันอยู่ระหว่างเศรษฐกิจแบบพอยังชีพและเศรษฐกิจแบบการค้า มีการผลิตทางด้านเกษตรกรรมทั้งการผลิตเพื่อการบริโภค โดยมีการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ผลผลิตข้าวบางส่วนได้มีการลักลอบส่งขายออกต่างประเทศทางปากแม่น้ำบางปะกง อีกทั้งรัฐเองยังซื้อข้าวเปลือกจากเมืองนี้ด้วย และการผลิตเพื่อการค้า

โดยมีการปลูกอ้อยเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญ เพื่อนำไปแปรรูปเป็นน้ำตาลทราย ส่งออกไปขายต่างประเทศเป็นจำนวนมากสะท้อนให้เห็นว่า จากอดีตของป่าเป็นสินค้าออกสำคัญที่สุดกลายมาเป็นน้ำตาลทราย กลุ่มผู้ที่เข้ามาลงทุนมีทั้งชนชั้นปกครองจากกรุงเทพฯ ชนชั้นปกครองในท้องถิ่น และชาวจีนอพยพ โดยการดำเนินงานในขั้นตอนต่าง ๆ ล้วนอาศัยพวกชาวจีนอพยพทั้งสิ้น การค้ากับต่างประเทศจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการผลิตทางเกษตรกรรมเพื่อการค้า และการอุตสาหกรรมขึ้นตั้งแต่เมืองฉะเชิงเทรา อันเป็นการปูพื้นฐานเข้าสู่เศรษฐกิจแบบเงินตรา ก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริงแล้ว ในขณะที่ภาพรวมของประเทศเกิดขึ้นภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริง แต่ก็ยังมีบทบาทน้อยกว่าการผลิตแบบพออยู่พอกิน เพราะชาวบ้านทำการผลิตอาหารและสิ่งของต่าง ๆ ใช้เองในครอบครัว ไม่ได้ทำการผลิตเพื่อขายและไม่จำเป็นต้องซื้อสินค้าจากภายนอก เพราะชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่มีความพอเพียงในตัวเอง ทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย

พัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398-2453

สนธิสัญญาบาวริงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศ ระบบการค้าเสรีที่เกิดขึ้น ทำให้การค้าคึกคักขึ้นอย่างมากทั้งการค้าภายในและการค้าต่างประเทศ โดยนายทุนจีนเป็นผู้ผูกขาดอย่างเห็นได้ชัดในลักษณะของพ่อค้าคนกลาง แต่สภาพเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราช่วงรอยต่อดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนผ่านที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง จากการผลิตเพื่อการค้าในบางพื้นที่ของเมืองนี้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ความต้องการข้าวในตลาดโลกทำให้รัฐเร่งเพิ่มผลผลิต โดยการขยายพื้นที่เพาะปลูกด้วยวิธีการขุดคลองเพื่อเปิดพื้นที่รกร้างว่างเปล่าให้กลายเป็นพื้นที่นา ซึ่งรัฐใช้นโยบายขุดคลองเข้ามายังพื้นที่ของเมืองฉะเชิงเทราหลายคลอง ได้แก่ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองหลวงแพ่ง คลองบางขนาก ฯลฯ ทั้งยังมีการปรับเปลี่ยนระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินใหม่ เพื่อเป็นแรงจูงใจและเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทั้งชาวไทยและชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้สิทธิในการถือครองและสร้างผลประโยชน์ในที่ดินที่ตนบุกเบิกจับจอง โดยการหันไปทำนาปลูกข้าวเพื่อขายกันมากขึ้น สะท้อนให้เห็นว่า การเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาปลูกข้าวยังคงเป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจเมืองนี้

กระทั่ง พ.ศ. 2419 จึงมีการขยายโรงสีเครื่องจักรออกมาตั้งนอกกรุงเทพฯ เป็นแห่งแรกที่เมืองฉะเชิงเทรา แสดงว่า เมืองนี้มีการขยายพื้นที่ทำอย่างกว้างขวาง และข้าวได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญที่สุด เมื่อเปรียบเทียบพื้นที่เพาะปลูกทั่วประเทศ พบว่า ลุ่มน้ำบางปะกงเป็นแหล่งผลิตข้าวที่มีพื้นที่การเพาะปลูกมากเป็นอันดับ 2 ของประเทศรองจากมณฑลกรุงเก่า (พิมพ์อุมา ไตสินธพ, 2548, หน้า 97) และยังพบว่า พื้นที่อำเภอบางคล้าเป็นแหล่งกำเนิดสายพันธุ์ข้าวดอกมะลิ 4-2-105 ที่มีคุณภาพดีจนปลูกกันอย่างแพร่หลายทั่วไป ด้วยเหตุนี้ชาวนาจึงปลูกข้าวกันอย่างเป็นที่ล้าเป็นสัน จนอาจกล่าวได้ว่าฉะเชิงเทราเป็นเมืองมหาอำนาจด้าน “ข้าว” เมื่อมีโรงสีตั้งอยู่ใกล้ชุมชนทำให้การขนส่งข้าวสะดวกขึ้น นโยบายการค้าเสรี ประกอบกับราคาข้าวที่ปรับตัวสูงขึ้นจึงมีส่วนผลักดันให้ชาวตะวันตก(ฝรั่ง) และชาวจีนเข้ามาลงทุนในธุรกิจโรงสีข้าวในเมืองนี้มากขึ้น โรงสีข้าวรุ่นแรก ๆ เป็นโรงสีขนาดเล็ก ต่อมาจึงมีการสร้างโรงสีข้าวขนาดใหญ่ขึ้น (ถนอม ตนะนา, 2527, หน้า 44) สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา ปัจจุบันโรงสีข้าวในเมืองนี้ได้ปรับเปลี่ยนแนวทางธุรกิจมาสร้างแบรนด์ของตัวเอง เช่น ข้าวหอมมะลิตราไก่ชน ตราม้าบินตรา 999 และตราขันทอง อีกทั้งยังบุกเบิกการทำโปรแกรมบัญชีคอมพิวเตอร์ธุรกิจโรงสีข้าวรายแรกของประเทศไทย (พิเชษฐ ไตนิตวงศ์, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2558)

ความต้องการไม้ส่งผลให้เกิดการขยายตัวในการทำกิจการป่าไม้ แต่การผลิตนี้มักตกอยู่ในมือของนายทุนชาวจีน เนื่องจากต้องอาศัยความรู้ทางเทคโนโลยีในการประกอบกิจการ ดังนั้น ในช่วง พ.ศ. 2420-2430 ชาวจีนจึงได้เข้ามาตั้งโรงเลื่อยไม้ขึ้นในเมืองฉะเชิงเทราโดยได้รับสัมปทานเข้าไปตัดไม้และดำเนินกิจการโรงเลื่อย ดังนั้น อุตสาหกรรมป่าไม้ที่เกิดขึ้นทำให้วิถีชีวิตชาวบ้านรอบ ๆ พื้นที่ป่าของเมืองนี้ นอกจากทำนาแล้วหลังฤดูเก็บเกี่ยวก็จะมีอาชีพรับจ้างเลื่อยไม้ โดยใช้เลื่อยมือแปรรูปเป็นไม้กระดานและไม้จากเมืองนี้ส่งออกขายต่างประเทศด้วยกิจกรรมการค้ากับต่างประเทศยังต้องใช้เทคโนโลยีในการนำสินค้าออกสู่ตลาดโลก กิจการเดินเรือซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญของธุรกิจการค้าต่างประเทศได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในแถบลุ่มน้ำบางปะกง เห็นได้จากมีนายทุนหลายรายเข้ามาลงทุนในธุรกิจเรือกลไฟโดยเฉพาะนายทุนเมืองฉะเชิงเทรา

จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงจนถึงปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงของการเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจอย่างเด่นชัด มีการเปลี่ยนแปลงของการผลิตเพื่อการค้าทั้งด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรม และการบริการ ทำให้ระบบเศรษฐกิจของเมืองนี้ในช่วง พ.ศ. 2398-2453 เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพมาสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างแท้จริง ส่งผลให้มีการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนมากขึ้นด้วย และอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายที่เคยเจริญรุ่งเรืองก็เริ่มเสื่อมลง กระทั่งหมดความสำคัญลงไป ในขณะที่การผลิตข้าวเพื่อการส่งออกเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทนที่และมีความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน กระทั่งกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของรัฐ ทำให้รัฐส่วนกลางพยายามขยายอำนาจเข้ามาสู่เมืองฉะเชิงเทรา เห็นได้จากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปฏิรูปการปกครอง โดยรวมหัวเมืองต่าง ๆ ในลุ่มน้ำบางปะกงจัดตั้งมณฑลปราจีนบุรีขึ้น และใช้เมืองฉะเชิงเทราเป็นศูนย์กลางการปกครอง ด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจที่ว่า เมืองฉะเชิงเทราเป็นศูนย์กลางการค้าของกลุ่มน้ำบางปะกง สะท้อนให้เห็นว่า รัฐต้องการครอบครองแหล่งผลิตของสินค้า เส้นทางผ่านของสินค้า และเมืองท่าแห่งนี้นั่นเอง

พัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราระหว่าง พ.ศ. 2453-2504
เป็นช่วงที่เกิดวิกฤติการณ์ที่สันคลอนเสถียรภาพของเศรษฐกิจไทย จากสงครามโลกครั้งที่ 1 และภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก แต่เศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราในช่วงเวลาดังกล่าวได้ขยายตัวออกไปอย่างน่าพอใจ เนื่องจากความต้องการข้าว ไม้ในต่างประเทศสูงขึ้น จึงเป็นแรงจูงใจให้การผลิตภายในเมืองนี้ขยายตัวมากขึ้น ประกอบกับในช่วงนี้เกิดภัยธรรมชาติ (ฝนแล้งและน้ำท่วม) ทำให้ผลผลิตข้าวในภาพรวมของประเทศน้อยลง มีผลกระทบต่อไปยังวิกฤติการณ์ด้านอื่น ๆ แต่ที่เมืองฉะเชิงเทราไม่ได้ประสบภัยธรรมชาติ ดังนั้น เมืองนี้จึงมีข้าวส่งออกขายภายในประเทศ เป็นการช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของราษฎรเมืองอื่น ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพฯ ได้มาก นอกจากนี้ยังเห็นพัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราด้านอุตสาหกรรมที่มีผลผลิตส่งออกขายต่างประเทศคือสับประรดกระป๋อง สับประรดจัดว่าเป็นพืชไร่ชนิดหนึ่งที่นิยมปลูกกันมากในเมืองนี้ ต่อมาได้มีนายทุนชาวจีนขออนุญาตตั้งโรงงานสับประรดกระป๋องขึ้นที่อำเภอบางคล้า (สุดใจ พงศ์กล้า, 2528, หน้า 276)

จะเห็นได้ว่า อุตสาหกรรมทำสับปะรดกระป๋องเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยแล้ว ที่เมืองฉะเชิงเทรา ปัจจุบันมีโรงงานสับปะรดกระป๋องในเขตอำเภอแปลงยาว ซึ่งเป็นแหล่งโรงงานอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตรกรรม ทำให้ชาวบ้านบางส่วนหันมาเป็นแรงงานรับจ้างทำงานในโรงงาน

พัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทราระหว่าง พ.ศ. 2504-2554 เป็นช่วงที่ประเทศไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-10 ส่งผลให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรมในเมืองฉะเชิงเทราเป็นอย่างมาก มีการผลิตด้านอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก จึงทำให้เศรษฐกิจของเมืองนี้ขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จากนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมในภาคเอกชน เปิดโอกาสให้กลุ่มนายทุนเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้แถบป่าแควระบม-สียัด บริษัท เอื้อวิทยาพาณิชย์ จำกัด เป็นบริษัทแรกที่ได้เข้าไปทำไม้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2513 โดยตั้งโรงเลื่อยจักรอยู่ที่ตลาดเกาะขนุน หลังจากนั้นก็มีบริษัทอื่น ๆ ได้รับสัมปทานตามมามากมายบริษัทจนกระทั่งมีการประกาศปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 ขบวนการทำไม้สัมปทานจึงหมดไปเหลือแต่การทำไม้เดือน (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 160)

ส่วนทางด้านเกษตรกรรมก็มีการผลิตสินค้าหลายชนิดมากยิ่งขึ้น ไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะข้าว แต่มีการปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตเพื่อการส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ ส่งผลให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกอย่างรวดเร็ว ในที่สุดมันสำปะหลังจึงกลายเป็นพืชไร่อันดับหนึ่งที่น่ารายได้สูงเมืองฉะเชิงเทรา และถือว่าเป็นแหล่งปลูกมันสำปะหลังมากเป็นอันดับ 2 ของประเทศรองจากเมืองราชบุรี นอกจากนี้ยังมีพืชไร่อื่น ๆ ที่ชาวบ้านนิยมปลูก เช่น อ้อยที่ใช้ผลิตน้ำตาล สับปะรด ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ยูคาลิปตัส และยางพารา เป็นต้น เห็นได้ชัดว่าวิถีการผลิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป จากอดีตชาวบ้านจะปลูกพืชไร่ไม่กี่ชนิด แต่หลังจากปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเริ่มมีการปลูกพืชไร่หลากหลายชนิดมากขึ้น การปลูกพืชสวน โดยเฉพาะพืชผักสวนครัวเนื่องจากเมืองฉะเชิงเทราเป็นแหล่งปลูกพืชผักที่สำคัญรองจากเมืองปทุมธานีและนนทบุรี อีกทั้งยังเป็นเมืองที่มีการปลูกมะม่วงมากที่สุดเป็นอันดับ 1 ของประเทศทั้งปริมาณและคุณภาพและเป็นแหล่งผลิตมะม่วงชื่อดัง ทั้งมะม่วงแรด น้ำดอกไม้ และทองดำ (จังหวัดฉะเชิงเทรา, 2539, หน้า 42) ในระยะหลังตลาดมะม่วงต่างประเทศขยายตัวแบบก้าวกระโดด ทำให้ชาวสวนมะม่วง

ของเมืองนี้ต้อง “ปรับตัว” ด้วยการสร้างแบรนด์ใหม่ขึ้นมาคือ “เพชรบางคล้า” โดยพัฒนาจากมะม่วงน้ำดอกไม้ดั้งเดิมกลายเป็นมะม่วง “น้ำดอกไม้สีทอง” ที่มีสีสวยรสชาติอร่อย ทั้งยังมีการคิดค้นนวัตกรรมในด้านตรวจสอบข้อมูลมะม่วงย้อนกลับด้วยการติดบาร์โค้ดบันทึกผลไว้ที่มะม่วง และคิดค้นสติ๊กเกอร์เทียบสีผิวมะม่วงขึ้นเพื่อให้ผู้บริโภคทราบว่ามะม่วงนั้นสุกพร้อมที่จะรับประทานได้แล้ว ทั้งยังได้มีการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับมะม่วง (มานพ แก้ววงษ์นุกูล, สัมภาษณ์, 30 มีนาคม 2559) นอกจากนี้ยังมีพืชเศรษฐกิจที่สามารถทำรายได้เข้าสู่เมืองนี้หลายชนิด เช่น มะพร้าวน้ำหอม จาก หมาก พลุ พืชผักสวนครัว เป็นต้น

การเลี้ยงปลุสสัตว์เป็นอีกอาชีพหนึ่งของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในอดีตการเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านมีทั้งการเลี้ยงเพื่อใช้งานและบริโภคแต่ในระยะหลายปีที่ผ่านมาชาวบ้านเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าหรือเลี้ยงแบบอุตสาหกรรม โดยเฉพาะสัตว์เศรษฐกิจที่มีการเลี้ยงอยู่ในระดับมาตรฐานของประเทศ เมื่อพิจารณามูลค่าการผลิตด้านปลุสสัตว์ของเมืองฉะเชิงเทรา พบว่า เป็นอันดับ 1 ของภาคตะวันออก (ศิริพรรณ ทองเจิม, 2531, หน้า 2) โดยเฉพาะการเลี้ยงไก่ไข่มากที่สุดในประเทศไทย นอกจากไก่แล้วสัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันมากรองมาก็คือ หมู เป็ด วัว (วัวเนื้อ วัวนม) ควาย และสัตว์อื่น ๆ เนื่องจากมีปัจจัยที่เอื้อต่อการเลี้ยงสัตว์ รวมทั้งทำเลที่ตั้งของเมืองนี้สะดวกต่อการคมนาคมและใกล้แหล่งวัตถุดิบพืชผลการเกษตรในการผลิตอาหารสัตว์ ทั้งยังอยู่ใกล้แหล่งจำหน่ายคือ ตลาดในกรุงเทพฯ เมืองอื่น ๆ และต่างประเทศ

การทำประมงในเมืองฉะเชิงเทรามีทั้งประมงน้ำจืด ประมงน้ำกร่อย และประมงน้ำเค็ม ฉะเชิงเทราเป็นแหล่งเลี้ยงปลาน้ำจืดมากเป็นอันดับ 2 ของประเทศ (จังหวัดฉะเชิงเทรา, 2539, หน้า 128) เป็นแหล่งเลี้ยงและเพาะพันธุ์ปลากะพงขาวมากที่สุดในการเพาะพันธุ์ในภาคตะวันออก สำหรับวิธีการทำประมงน้ำเค็มส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านปากแม่น้ำบางปะกงโดยออกเรือหาปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ใกล้ชายฝั่งทะเลและใกล้ฝั่งด้วยเรือใหญ่ สัตว์น้ำเค็มที่จับได้มีหลากหลายชนิด เมื่อเหลือจากการบริโภคในท้องถิ่นแล้วจึงส่งออกไปขายยังท้องที่อื่น ๆ นอกจากนี้ ยังมีการแปรรูปผลผลิตสัตว์น้ำเค็ม เช่น การทำน้ำปลา กะปิ ปลาหมึกแห้ง หอยแมลงภู่ตากแห้ง ปลาเค็ม เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ บริเวณปากแม่น้ำบางปะกงจึงมีสะพานปลารวม 3 ท่า และส่งผลให้เกิดอาชีพที่เกี่ยวข้องตามมาอีก เช่น โรงน้ำแข็ง ห้องเย็น เขี่ยปลา การขายวัสดุอุปกรณ์

คู่อ้อมเรือ บิมน้ำมัน การแปรรูปและการขนส่ง เป็นต้น ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 ชาวบ้านได้หันมาเลี้ยงกุ้งกุลาดำกันเป็นจำนวนมาก เพราะว่าการลงทุนได้ผลตอบแทนสูงในระยะเวลาสั้น ๆ แต่ส่งผลกระทบต่อสภาพน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติและดิน ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ ชาวบ้านบางกลุ่มสามารถแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืนด้วยวิถีการทำมาหากินที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับระบบการพัฒนาที่ยั่งยืนของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

สำหรับการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมแต่ดั้งเดิมของเมืองนี้มีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ต่อมาเมื่อมีการมาเป็นอุตสาหกรรมเพื่อการค้า โดยมีนายทุนทั้งชาวไทย ชาวจีนและชาวตะวันตกเข้ามาลงทุนในกิจการต่าง ๆ เนื่องจากมีปัจจัยส่งเสริมคือ ที่ตั้ง ทรัพยากร แรงงานและทุน โดยเฉพาะในช่วงสมัยของรัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เริ่มต้นนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกตามโครงการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard) ฉะเชิงเทราเป็น 1 ใน 3 เมือง (ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง) ที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางการคมนาคมและการพัฒนาอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เนื่องจากมีผลผลิตมากทั้งสามารถรับผลผลิตจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สะดวก และเป็นแหล่งผลิตอาหารที่ส่งจำหน่ายภายในประเทศและต่างประเทศ ดังนั้น เมืองฉะเชิงเทราจึงกลายเป็นศูนย์กลางความเจริญแห่งใหม่ และเป็นเมืองที่รองรับการกระจายความเจริญจากกรุงเทพฯ ตลอดจนเป็นประตูเปิดที่ส่งผลผลิตกระจายไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศ นอกจากนี้ ฉะเชิงเทรายังเป็นเมืองที่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม เกษตรกรรมและศูนย์กลางการท่องเที่ยวรวมทั้งเป็นช่องทางการค้าสู่ภูมิภาคอินโดจีน (บุษบงก์ ชาวภัณฑหา, 2549, หน้า 46)

ฉะเชิงเทราได้รับการส่งเสริมทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน โดยสนับสนุนให้มีปัจจัยพื้นฐานในการลงทุนอย่างพร้อมเพรียง การตัดสินใจลงทุนตั้งโรงงานและนิคมอุตสาหกรรมในเมืองนี้ยังสอดคล้องกับทฤษฎีแหล่งที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมที่มีต้นทูลการผลิตต่ำสุดของ แอลเฟรด เวเบอร์ (Alfred Weber) ด้วยเหตุนี้จึงมีการตั้งโรงงาน นิคมอุตสาหกรรมเวลโกรว์ นิคมอุตสาหกรรมเกตเวย์ซิตี้ (ไม่ถูกต้องด้านจากชาวบ้านในพื้นที่ เนื่องจากจุดที่ตั้งมีแนวภูเขาขวางเป็นเขตแบ่งแยกออกจากชุมชน ทั้งยังมีโครงการขยายเพิ่มขึ้นอีก) นิคมอุตสาหกรรมบางปะกง

อินดัสเตรียลปาร์ค (BIP) และฉะเชิงเทรายังได้รับการส่งเสริมให้เป็นเมืองรองรับ การบริการและที่อยู่อาศัย เพื่อขยายความแออัดของประชากรจากกรุงเทพฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยดึงดูดให้นักลงทุนหรือผู้ประกอบการเอกชนตัดสินใจ เข้ามาลงทุนกิจการใหม่ ๆ การอุตสาหกรรมในเมืองนี้จึงเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมอยู่เกือบ 1,800 โรง (บัญชา นิซัง, สัมภาษณ์, 27 มิถุนายน 2558) หนึ่งในนั้นคือ โรงงาน TOYOTA ซึ่งตั้งอยู่ที่นิคมอุตสาหกรรม เกตเวย์ซีดี และตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านโพธิ์ ทำให้ฉะเชิงเทรากลายเป็นผู้ผลิตชิ้นส่วน ยานยนต์ และกำลังพุ่งขึ้นสู่การเป็นศูนย์กลางการผลิตรถยนต์ในประเทศ การที่ ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวขึ้นเป็นอย่างมากนี้ สะท้อนให้เห็นว่า ฉะเชิงเทราเป็น เมืองที่มีศักยภาพด้านอุตสาหกรรมค่อนข้างสูง เป็นแหล่งรวมของโรงงานสมัยใหม่ ซึ่งพร้อมไปด้วยระบบสาธารณูปโภคและเครื่องจักรกลอันทันสมัย มีผลผลิต หลากหลายได้คุณภาพตามมาตรฐานของการนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

นอกจากนี้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวของเมืองฉะเชิงเทราโดดเด่นขึ้นมา ในระยะเวลาอันรวดเร็ว เพราะเมืองนี้ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวด้วย อีกทั้ง พาณิชยกรรมและบริการซึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจที่เติบโตมาพร้อมกับการขยายตัว ของการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมในเมืองนี้ ส่งผลทำให้มีกิจการทางด้านบริการ ต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ได้แก่ สถานีบริการน้ำมัน ศูนย์การค้า ตลาดสด ธนาคาร สถานีขนส่ง รถยนต์ ร้านค้า ร้านอาหาร สถานบันเทิง โรงภาพยนตร์ โรงแรม ตลอดจนรีสอร์ทที่สามารถรองรับทั้งนักท่องเที่ยว และนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาใน เมืองนี้ได้เพียงพอ

วิธีการทำมาหากินของชาวเมืองฉะเชิงเทราที่กล่าวถึงมาแล้วข้างต้นนั้น มีหลากหลายอาชีพ และเห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของชาวเมืองนี้ เพื่อให้ เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองลุ่มน้ำ และมีพัฒนาการจนกลายเป็น เมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานถึง 156 ปี (พ.ศ. 2398-2554) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบ ในเชิงบวกคือ เกิดการลงทุนทางด้านเศรษฐกิจ และเกิดการผลิตเพื่อการค้าขึ้น ที่เมืองฉะเชิงเทรามาก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริง เกิดการจ้างแรงงาน เนื่องจากรัฐ มีนโยบายพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองทัดเทียมกับประเทศตะวันตก ความต้องการ

แรงงานจึงมีมากขึ้น เกิดการตั้งชุมชน และเกิดการขยายพื้นที่ดินเพื่อการทำมาหากิน ทางด้านเกษตรกรรมทั้งการทำนา ทำสวน ทำไร่ ฟาร์มเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่ และ อุตสาหกรรมเนื่องจากเกิดนิคมอุตสาหกรรมหลายแห่ง รวมทั้งมีการลงทุนจาก ภาคอุตสาหกรรมเข้ามาเป็นจำนวนมาก และการรับวัฒนธรรมจากต่างชาติ สะท้อนให้เห็นว่าจะเชิงเทราเป็นเมืองที่มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่อง และเป็น แหล่งรายได้สำคัญของรัฐ ทั้งยังมีศักยภาพเหมาะสมที่จะเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ศูนย์ราชการแห่งใหม่ และการเป็นเมืองรองของกรุงเทพฯ ส่วน**ผลกระทบในเชิงลบ** คือ ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ เนื่องจากอุตสาหกรรมป่าไม้และการปลูกพืชไร่ เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ทั้งมลพิษทางน้ำ ทางอากาศ และดินเสื่อมโทรม รวมถึงขยะพิษและกากอุตสาหกรรม อีกทั้งปัญหาที่เกิดจากแรงงานต่างด้าว เช่น กบฏอั้งยี่ การปล้นสะดม การก่ออาชญากรรมและการลักลอบหลบหนีเข้าเมือง โดยผิดกฎหมาย เป็นต้น และความเสื่อมของอุตสาหกรรมในครัวเรือน มาจากระบบ เศรษฐกิจที่เปลี่ยนมาใช้เงินเป็นหลักมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านเลิกผลิตหัตถกรรม ในครัวเรือนมาเร่งผลิตขายเพียงอย่างเดียว เพื่อเอาเงินไปซื้อสินค้าและเครื่องใช้สอย อื่น ๆ แทนที่จะผลิตขึ้นเองเหมือนเช่นอดีตที่ผ่านมา สภาพสังคมและวิถีชีวิตของ ชาวเมืองจะเชิงเทราเกิดการเปลี่ยนแปลง เนื่องวิถีการทำมาหากินที่เปลี่ยนจาก การผลิตแบบพอเพียงชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้เป็น ลักษณะการเปลี่ยนผ่านของสังคมจากการที่ชาวบ้านลดการพึ่งพาตนเองแล้วหันไป พึ่งพาสังคมภายนอกมากขึ้นทั้งด้านการค้า การลงทุน เทคโนโลยี และการกู้เงิน จนก่อให้เกิดวิกฤติเศรษฐกิจใน พ.ศ. 2540 เกิดปัญหาสังคมจากการว่างงาน แต่ ชาวเมืองนี้ร่วมมือร่วมใจกันแก้ปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนได้ นอกจากนี้ยังเป็นพื้นฐาน ในการสร้างกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชนและปรับเปลี่ยนวิถีการทำมาหากินจากเกษตร กระแสหลักที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อการค้า เข้าสู่การเกษตรแบบยั่งยืนจนประสบ ผลสำเร็จ ซึ่งสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทรา มีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง และศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจ อีกทั้งวิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ซึ่งผลการวิจัย พบว่า

1. ปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ฉะเชิงเทรา มีพัฒนาการจากเมืองเล็ก ๆ สู่การเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งลุ่มน้ำบางปะกง คือ 1) ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม อันมีแม่น้ำบางปะกงเป็นสายพานระบบนิเวศที่เชื่อมผืนป่าตะวันออกกับทะเลเข้าด้วยกัน ส่งผลให้มีความหลากหลายทางชีวภาพก่อเกิดทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ จนกลายเป็นเมืองที่มีภูมิคุ้มกันเชิงนิเวศ เป็นเมืองที่มีต้นทุนของท้องถิ่น ทั้งที่ตั้งและทรัพยากรธรรมชาติ 2) นโยบายของรัฐ 3) ความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในการดำรงชีพและประกอบอาชีพ สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง *ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปี* รัตนโกสินทร์: กรณีศึกษา *รูป/นูนปั้นวัดสัมปทวน* ที่ว่า สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่บนสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง และแม่น้ำสายนี้ไหลออกสู่ทะเล อีกทั้งยังมีลำคลองสาขาที่เชื่อมต่อไปยังกรุงเทพฯ ส่งผลให้ฉะเชิงเทรา มีสภาพเป็นเมืองเปิด เมืองท่า เมืองหน้าด่านที่สำคัญ และมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ สะท้อนให้เห็นว่า เมืองนี้ มีแรงงานเฉพาะทาง เกิดความหลากหลายทางอาชีพ สินค้า และบริการ

2. พัฒนาการทางเศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา พบว่า เมืองฉะเชิงเทรา มีฐานรากทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาก่อเกิดทรัพยากรบุคคล ที่สามารถพัฒนาต่อยอดการสร้างความสำเร็จ ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการเศรษฐกิจทั้งทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและบริการ จากเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ พัฒนาไปสู่เศรษฐกิจแบบก้าวกระหว่างเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพกับเศรษฐกิจเพื่อการค้า ก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง *ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง* ที่กล่าวถึง ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริง แต่โดยภาพรวมก็ยังเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพเป็นส่วนใหญ่ กระทั่งหลัง พ.ศ. 2398 ได้พัฒนาสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนถึง

ปัจจุบันที่ส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อการค้า โดยเฉพาะข้าวจนทำให้ฉะเชิงเทรา เป็นเมืองสำคัญทั้งในด้านความมั่นคงทางอาหาร ถือเป็นครัวของกลุ่มน้ำบางปะกง ของภูมิภาคตะวันออก ของเมืองหลวง และของโลก เป็นเมืองที่มีผลผลิตทางด้าน เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่หลากหลาย มีการค้าขายและบริการที่เจริญรุ่งเรือง ที่สำคัญคือ มีศักยภาพและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่ชัดเจนแบบค่อยเป็น ค่อยไปตามธรรมชาติ จากอดีตเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งผู้เศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน (แต่หากมองในแนววิชาการจะเป็นการพัฒนาแบบก้าวกระโดด)

3. วิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจของฉะเชิงเทรา จนกลายเป็นเมืองสำคัญทางเศรษฐกิจแห่งกลุ่มน้ำบางปะกง พบว่า เกิดผลกระทบ ทั้งในเชิงบวกคือ เกิดการลงทุนทางด้านเศรษฐกิจ การผลิตเพื่อการค้า การจ้าง แรงงาน การรับวิทยาการจากต่างชาติ การขยายพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เกิดการตั้งชุมชน เมืองขยายตัว การเป็นแหล่งรายได้ของรัฐ และการพัฒนาสู่การเป็น เมืองรองของกรุงเทพฯ ส่วนผลกระทบในเชิงลบคือทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ปัญหาแรงงานต่างด้าว ความเสื่อมของอุตสาหกรรม ในครัวเรือน ตลอดจนสภาพสังคมและวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราเกิด การเปลี่ยนแปลง แต่ด้วยภูมิปัญญาของชาวเมืองนี้ที่ได้พยายามแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยการนำแนวพระราชดำริเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช มาปรับใช้ในวิถีการทำมาหากิน ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเกิดจิตสำนึกตระหนักรู้และร่วมกันอนุรักษ์ไป พร้อมๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนต่อไปฉะเชิงเทราจึงเป็นเมืองต้นแบบ (โมเดล) ของเศรษฐกิจพอเพียง (ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนตามพระราชดำริ) ซึ่งถือเป็นเศรษฐกิจฐานรากของประเทศ เป็นต้นนำของการสร้างความเจริญ ถือเป็น เมืองต้นแบบแห่งเศรษฐกิจของโลกในอนาคต

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวิธีการทำมาหากินในแต่ละอาชีพที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และใช้ระบบธรรมชาติในการจัดการตามขั้นตอนของกระบวนการผลิต จะได้ทราบผลอย่างชัดเจนขึ้นเพื่อการแก้ปัญหาทั้งด้านมลพิษสิ่งแวดล้อม และรายได้ที่แน่นอนจากการผลิตเพื่อการค้า อันอาจยุติปัญหาเรื่องหนี้สินของชาวบ้านได้

2. ควรมีการศึกษาวิจัยแผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกว่าการขยายตัวดังกล่าวอาจก่อให้เกิดปัญหาในการแย่งพื้นที่การเกษตร และอาจเป็นการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับชุมชน เนื่องจากเมืองฉะเชิงเทรามีศักยภาพเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ

3. ควรมีการศึกษาวิจัยแผนพัฒนาเมืองฉะเชิงเทราให้เป็นเมืองรองของกรุงเทพฯ เพื่อการพัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยของแรงงาน ควรปรับปรุงโครงสร้างคมนาคมขนส่ง ระบบการบริการขนส่งสาธารณะ รูปแบบที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมสำหรับแรงงาน และการพัฒนาที่อยู่อาศัยให้สัมพันธ์กับการพัฒนาเมือง

รายการอ้างอิง

- กัจจา วัฒนสินธุ์. (2523). *ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา*. กรุงเทพฯ: อักษรไทย.
- จังหวัดฉะเชิงเทรา. (2539). *ฉะเชิงเทราเมืองแห่งอนาคต*. กรุงเทพฯ: ที ซี จี พรินติ้ง.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2556). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง และสังคม*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์การพิมพ์.
- ถนนอม ตะนา. (2527). *กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401-2481*. สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บัญชา นีซัง. (2558, 27 มิถุนายน). *ประธานสภาอุตสาหกรรม จังหวัดฉะเชิงเทรา*. สัมภาษณ์.
- บุษบงก์ ชาวักถมหา. (2549). *ยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรน้ำ ลุ่มน้ำบางปะกง-ปราจีนบุรี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาผู้นำทางสังคมธุรกิจ และการเมือง, วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม, มหาวิทยาลัยรังสิต.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2556). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลบอลทีมทอง.
- พิมพ์อุมา โตสินธพ. (2548). *คลองเชื่อมกับพัฒนาการของชุมชนในลุ่มแม่น้ำบางปะกง ระหว่าง พ.ศ. 2420-2500*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, วิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิเชษฐ โตนิตวงค์. (2558, 20 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์.
- มานพ แก้ววงษ์นุกูล. (2559, 30 มีนาคม). สัมภาษณ์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- วรรณิ แผลุกอินทร์. (2538). *ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง*. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาเอกประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิบูลย์ เข็มเฉลิมและคณะ. (2548). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิถีคนบนป่าตะวันออก ผืนสุดท้าย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- ศรีบุญญา คันธชาติพ. (2540). พัฒนาการทางเศรษฐกิจกลุ่มแม่น้ำบางปะกง พ.ศ. 2419-2475. สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศิริพรรณ ทองเจิม, (2531). การศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยการเลือกที่ตั้งในการทำฟาร์มสุกรเพื่อการค้าระหว่างฉะเชิงเทรากับนครปฐม. วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต, ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เศรษฐรัตน์ ตันงาม. (2556, มกราคม-กุมภาพันธ์). 5 ผู้นำภาครัฐ-เอกชน ฉะเชิงเทรา เฝ้ามองมรดกจากการท่องเที่ยวเตรียมพร้อมสู่ AEC. *ที่นี่...8 ริว*, 6(51), 5.
- สุดใจ พงศ์กล้า. (2528). *มณฑลปราจีนบุรี สมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์* (พ.ศ. 2436-2458). ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- หอสมุดแห่งชาติ. (จ.ศ. 1217). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4*. เลขที่ 69.
- อิงตะวัน แผลูกอินทร์. (2542). *ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์: กรณีศึกษารูปปั้นบัววัดสัมปทวน*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงวัฒนธรรม.
- อิงตะวัน แผลูกอินทร์. (2547). *เรือ: ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวบ้านในลุ่มน้ำบางปะกง*. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, กระทรวงวัฒนธรรม.
- อังคณา แสงสว่าง. (2550). *บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ระหว่าง พ.ศ. 2398-2475*. ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.